

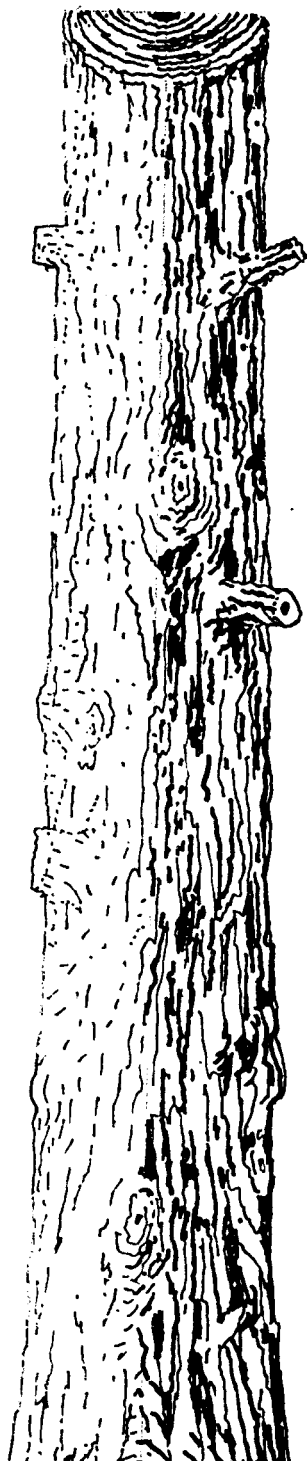
Xylotheken

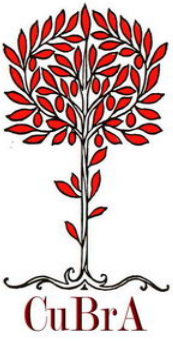

Xylotheken

De Althæa Pers

CuBrA

Inleiding

De naam xylotheek is ontleend aan de Griekse woorden ξύλον (= boom, hout) enθήκη (= bewaarplaats). Xylotheek is het algemene begrip voor een verzameling houtsoorten. Wanneer dit begrip precies in gebruik is geraakt, is niet bekend. Tot aan het begin van de twintigste eeuw werd meestal gesproken over een hout- of boomverzameling. Vorm en inhoud van zo'n verzameling kunnen heel divers zijn. Dat hangt vooral af van de periode waarin een verzameling tot stand is gekomen en de streek waar de verzameling is ontstaan.

¶ De bekende xylotheeken zijn opgebouwd volgens een tweetal vormgevingsprincipes. Het eerste bestaat uit een doos in de vorm van een boek met daarin specimen van een boom en een beschrijving van de inhoud van de doos. Het tweede principe werkt met losse onderdelen (meestal de houtige) van een boom, waarbij vooral losse, al of niet beschilderde en van een handgeschreven toelichting voorziene plankjes favoriet zijn.

¶ De boekdozen vinden hun oorsprong in de achttiende-eeuwse naturaliënkabinetten die vanaf de periode van de Verlichting in zwang kwamen. Er ontstond bij de gegoede burgerij een toenemende belangstelling voor de natuur, die in aanvang voornamelijk esthetisch van karakter was. De schoonheid van de natuur stond voorop en om deze

schoonheid ook dicht bij huis te halen, ging men over tot het aanleggen van verzamelingen van vlinders, schelpen, insecten, planten en bomen. Dit sloot tegelijkertijd goed aan op de snelle ontwikkelingen op intellectueel en wetenschappelijk terrein. Bovendien boden de verzamelingen goede mogelijkheden om de natuur uit de koloniale gebieden aan de bewoners van de Europese landen te tonen.

¶ De esthetische invalshoek verdween in de loop der jaren en maakte plaats voor een wetenschappelijke functie van de collecties. Dat ging gelijk op met het ontstaan van de natuurhistorische musea in de negentiende en twintigste eeuw. Het verzamelen met daarbij een uitsluitend accent op de systematiek en de ordening van het materiaal, maakte de presentatie in boekdozen minder gewenst.

¶ In de twintigste eeuw gaan de instellingen er toe over om xylotheken te conserveren in de vorm van een of meer plankjes van elke houtsoort. Soms worden deze aangevuld met ander boommateriaal, zoals takken, schors of wortel. Xylotheken die in Japan zijn ontstaan of Japanse bomen presenteren, kenmerken zich door beschilderde plankjes met daarop een handgeschreven beschrijving.

Xylotheken in boekvorm

De vroegst bekende xylotheken in boekvorm zijn, op een enkele uitzondering na, vervaardigd in Duitsland. Op welke wijze de eerste boeken precies zijn ontstaan,

is niet bekend. Uit de aanwezige literatuur is wel op te maken dat betrokkenen bij het beheer van bossen (boswachters, overheidsbeambten, zoals inspecteurs) ertoe overgingen om uit de onder hun toezicht staande bossen verzamelingen aan te leggen, deze aan te bieden aan de eigenaar van het bos (vaak de lokale vorst) en ook te verkopen aan particuliere belangstellenden. Een bewijs daarvoor wordt geleverd in een nawoord van een publicatie van Friedrich Alexander von Schlümbach (Schlümbach, 1810). Daaruit blijkt dat zijn uitgever de stuwende kracht achter het commercieel uitbaten van de houtverzamelingen is geweest.

¶ Alle nu nog bekende houtverzamelingen in boekvorm uit de achttiende en negentiende eeuw hebben hun oorsprong goeddeels in Duitsland (Feuchter, 2001). Ze hebben een Duitse maker of worden aan een Duitse maker toegeschreven. De volgende namen zijn achterhaald:

Johann Goller (alleen in een samenwerking met Von Schlümbach), Johan Hildt, C. Hinterlang, Candid Huber, Hubinger, Kozłowski, Raimund Pertl, Carl Schildbach, Friedrich Alexander von Schlümbach (1722-1835) en Clemenz Heinrich Wehde mann (1762/63-1836).

¶ Een van de weinig overgebleven beschrijvingen van een houtbibliotheek is die van Carl Schildbach. In een eigen uitgave (Schildbach, 1788) verantwoordt hij de opbouw en inhoud van zijn bibliotheek. Bovendien is een catalogus opgenomen van alle houtboeken.

Deze bestaat uit voornamelijk Duitse houtsoorten, verzameld rond Kassel en het koninklijk slot Wissenstein. De collectie bevat 80 geslachten en ruim 340 houtsoorten. In een aanhangsel is de uitbreiding beschreven tot 400 soorten. Slechts 18 soorten komen niet uit het verzamelgebied. Deze zijn door Schildbach rood onderstreept. Het betreft voornamelijk soorten uit het mediterrane gebied. De Schildbach-xylotheek, die zich nu in het Naturmuseum Ottoneum in Kassel bevindt, bevat maar liefst 530 banden. De xylotheek in het natuurmuseum in Milaan telt zelfs 550 banden. Uit het nawoord van Von Schlümbach is bekend, dat het bij de verzamelingen tenminste 100 en bij de grotere verzamelingen wel 200 soorten betrof. Carl Hinterlang heeft als professor in Linz een aankondiging gepubliceerd voor een houtbibliotheek ten behoeve van houtvesters, boswachters en ambtenaren.

¶ Houtverzamelingen in boekvorm zijn kwetsbaar. Het is daarom niet verwonderlijk dat de bestaande, bekende verzamelingen meestal een deel vormen van de oorspronkelijke collectie of zijn samengesteld uit verschillende verzamelingen. Ook het aantal nog bekende xylotheeken in boekvorm uit de achttiende en negentiende eeuw is niet exact bekend. Een inventarisatie van het Museum der Sternwarte Kremsmünster (Kraml, 1977) meldt 38 houtbibliotheeken. De opgave van Kraml bevat echter ook xylotheeken uit een latere periode. Feuchter (Feuchter, 2001) komt eveneens op 38 bibliotheeken, maar geeft niet steeds dezelfde xylotheeken als de

opgave uit Kremsmünster. Naspeuringen tijdens het project De Delftse Xylotheek brachten in elk geval nog een aantal andere xylotheeken aan het licht in Rusland (Kiev, St. Petersburg), Brazilië en Zuid-Afrika. De verzameling in Zuid Afrika is opgezet door de Duitser Wehdemann, maar bevat alleen Zuidafrikaanse houtsoorten.

Xylotheek in losse onderdelen

Vrijwel alle nationale herbaria en bos- of landschapsinstituten in de wereld beschikken over een houtverzameling. De opzet en omvang ervan is sterk wisselend. In veel gevallen zijn ze opgebouwd uit diverse (particuliere) collecties. Vooral de Westeuropese landen met een koloniaal verleden beschikken dikwijls over een omvangrijke xylotheek met materiaal uit de voormalige koloniën. België en Nederland zijn daar voorbeelden van.

♪ Zo beschikt het Nationaal Herbarium in Leiden over een xylotheek van ruim 25.000 houtsoorten, geconserveerd in losse mappen. Elke map bevat één of meer onderdelen van de betreffende houtsoort (blok hout, tak, schors, wortel). Een groot deel ervan komt uit voormalig Nederlands-Indië via de Comissie Nederlandsch-Indië en het Boswezen. Daarnaast is een collectie van ongeveer 5000 houtblokken aanwezig uit voormalig Nederlands Nieuw-Guinea, eveneens geschonken door het Boswezen. Verder is er een

bastcollectie van ruim 100 houtsoorten, bewaard in flessen en potten.

¶ De meest voorkomende vorm bij losse onderdelen is een opzet met plankjes. Vaak zijn er twee per houtsoort: één in de lengte en één in de breedte van de stam gezaagd, zodat de opbouw van het hout goed te zien is. Dergelijke xylotheken zijn vooral bij bezoekerscentra van natuurparken beschikbaar. Uit wetenschappelijk oogpunt beschikken nationale boominstututen over een meer systematische verzameling van losse plankjes van de nationale en/of regionale boomsoorten. Een fraai voorbeeld is de publicatie van Romeyn Beck Hough (Beck Hough, 1888-1928, reprint 2002) van 350 Noordamerikaanse boomsoorten. In het houtmuseum Lignorama in Riedau (Oostenrijk) bevindt zich de xylotheek van Ing. Heinz Stöckigt. Hij heeft vanaf 1946 een verzameling aangelegd van ruim 1500 boomsoorten uit alle delen van de wereld. De collectie bestaat uit planken op A4-formaat die op uitschuifbare stellingen zijn geplaatst en zo heel toegankelijk is voor de bezoekers van het museum.

¶ Bijzondere vermelding dienen de xylotheken die betrekking hebben op de Japanse houtsoorten. De in Europa bekende xylotheken bestaan uit losse, met de hand beschilderde en beschreven plankjes. Het Herbarium in Leiden bezit een collectie van 44 van dergelijke plankjes die zijn vervaardigd door Philip Franz von Siebold in de negentiende eeuw tijdens zijn verblijf in Japan. De beschilderingen betreffen meestal

de bloemen en bladeren van de boom. Daarnaast heeft Von Siebold nog een veertigtal doorgesneden takjes meegenomen. Ook deze bevinden zich in het Herbarium in Leiden. Op de zolder van het Botanisch Museum in Berlijn werden in 1911 twee ladenkastjes ontdekt die 144 plankjes bevatten van Japanse houtsoorten. Ze bleken vervaardigd te zijn door Chikusai Kato, een leerling van Von Siebold, en een bekend plantenillustrator.

Nederlandse xylotheken in boekvorm

In Nederland zijn drie xylotheken bekend uit de achttiende en negentiende eeuw. Ze bevinden zich als museale stukken in kasteel Groenendaal te Baarn (154 boekdozen), het Natuurmuseum te Enschede (146 boekdozen) en het museum Coopmanshûs te Franeker (158 boekdozen). Ze zijn alle drie vervaardigd door Friedrich Alexander von Schlümbach (Stuivenberg, 2000) en werden door Lodewijk Napoleon rond 1810 geschonken aan de universiteiten van Franeker, Harderwijk en Leiden. Naast deze drie xylotheken bevond zich ook nog een xylotheek in het Landbouwmuseum te Wageningen (Venema, 1937). Deze is echter tijdens de Tweede Wereldoorlog vernietigd. Verder beschikt de universiteit van Groningen over enkele losse dozen.

¶ De drie xylotheken zijn uitvoerig beschreven in een aantal publicaties (Venema, 1937; Stuivenberg, 2000). Zo blijkt dat de samenstelling ervan lang niet altijd

uniform is en dat de collecties zijn opgebouwd uit (delen van) verschillende andere xylotheken. Dat valt op te maken uit de verschillende formaten van de dozen en de doubletten. De verzamelingen zijn na hun schenking regelmatig van plaats en eigenaar gewisseld en dat heeft niet bijgedragen aan een goede conservering. De xylotheken van Baarn en Enschede zijn aan het eind van de vorige eeuw mede daarom gerestaureerd door Enkzicht, restaurateurs te Eefde. De boeken hebben meestal de afmeting 22 x 17,5 cm. De rug is voorzien van de schors van de betreffende houtsoort en de vermelding van de Duitse en de wetenschappelijke naam, soms in goud op leren band. Vaak zijn ook nog korst- en bladmosse aangebracht. De platten van de doos zijn gemaakt van de betreffende houtsoort en verbonden door leren banden. Aan de binnenzijde bevindt zich in het linkerdeel een beschrijving van de soort met verwijzingen naar het aanwezige materiaal. De rechter binnenzijde is met mos beplakt met daarop bevestigd de details van de gedroogde soort.

Moderne xylotheken in boekvorm

Hedendaagse xylotheken bestaan, zoals gemeld, meestal uit plankjes. Toch inspireert de boekvorm uit de achttiende en negentiende eeuw nog steeds boomliefhebbers. Zo ontstaan daardoor moderne uitvoeringen van de xylotheek in boekvorm.

De Duitse stad Solnhofen beschikt over een xylotheek in boekvorm, bestaande uit meer dan 60 delen. De xylotheek werd in 2003 tentoongesteld in het Gutenbergmuseum in Mainz. De xylotheek in het museum van Milaan is vervaardigd in opdracht van de directeur Rafaela Cormio en werd in 1934 afgeleverd.

¶ De Nederlander Harrie van Sloun meldt dat hij is begonnen aan het verzamelen van boomsoorten in boekvorm (Anonymus, 2001). Hij maakt zelf steeds een doos, overigens niet uniform van opzet. Verder geeft hij aan, dat er nog drie andere mensen zijn die een soortgelijke verzameling aanleggen. Ook is bekend dat een zekere Versteeg uit Kerkdriel boomboeken vervaardigt (Boomblad, 1995). En dan is er nu *De Delftse Xylotheek* met een omvang van 50 banden.

Bijlage

Advertentie voor xylothecken

Nawoord in:

Schlümbach, Friedrich Alexander von (1810)

Abbildungen der hauptsächlichsten in- und ausländischen Nadelbäume: welche besonders in dem Königreich Baiern wild gefunden werden; nebst den sic ham Häufigsten dabey aufhaltenden schädlichsten insekten... 2 dl., Nürnberg, Schlümbach

Nachtrag

Berühmte Kameralisten und Forstmänner, verzüglich WALTHER, in seinem Versuch eines Systems der Kameral-Wissenschaft, im 2ten Theil, welcher lediglich von der Forstwissenschaft handele, sind der einstimmigen Meynung: dafs zu den Hülfsmitteln, welche die wissenschaftlichen Erlernung der Forst-Oekonomie unterstützen, unter andern auch Holz- und Saamenkabinetten zu zahlen sind. Dieses Urteil, verbunden mit meinem dringenden Wunsch, den Kennern und Liebhabern der Forstwissenschaft auf jede nur immer in meinen kräften stehende Art nützlich zu seyn, hat mich, den Verfasser dieses Werks, bewogen, mich auch mit Sammlung und Anlegung dergleichen Holz- und

Saamen-Kabinette abzugeben, und sind daher sehr nett und bequem eingerichtete Exemplare von beyden in billigen Preisen bey mir zu haben; nämlich: Eine grössere Holzsaamen-Sammlung, von zweyhundert Arten, in Rahm und Glas, mit lateinischer und deutscher Ueberschrift, um 50 *fl.* rheinisch; eine kleinere Holzsaamen-Sammlung, von hundert blos der vorzüglichsten Arten (gleichfalls in Rahm und Glas, mit lateinischer und deutscher Uiberschrift), um 25 *fl.*; und hundert Arten der vorzüglichsten Hölzer, in einem sauber Kästchen, um 20 *fl.* rheinisch.

Die bestellungen auf diese Saamen- und Holzsammlungen werden gleichfalls bey guter Zeit erbetten - so wie die Porto freyen Einsendungen der Briefe und Gelder, oder aber eine Entschädigung dafür.

